

משה גיורא : יצחק שנהר בדורו

בשלושת כרכי סיפוריו של יצחק שנהר, שהופיעו לא מפניו בהוצאת מוסד ביאליק, מכונסים כמעט כל כתביו כולם, להוציא אי־אלה שירים, שאינם בעלי משקל־עצמי לא מצד כמותם ולא מצד משמעותם הספרותית, ומעט סיפורים, שלא כונסו משום מה, אך אין בהם כדי לשנות את דיוקנו הספרותי והאישי של הסופר המנוח.

הרבה עטרות עיטרו לו לשנהר בחייו, והבקורת לא פסקה מתהילתו, בין בזכות סגנונו העצמי המגובש בין משום קירבתם הנפשית של רוב המבקרים אל רוב הנפשות המתוארות בסיפוריו.

אכן, אין סיבה לשלול משנהר את המגיע לו. אולם מרחק הזמן, ופירסום שלושת הכרכים בבחינת „כל כתבי“, מאפשרים אף מחייבים ראייה מפוכחת יותר של השגים ושל קוצר־ידי, בלא חשש פגימה ופגיעה.

גם עיון ראשוני בסיפורים שלפנינו, בלא ידיעה מוקדמת של בחינה ביוגרפית כלשהי, יעמידנו מיד על העובדה שיצחק שנהר הוא המספר הקלאסי של „העליה השלישית“. מבחינה זו הוא בן דורם של אברהם שלונסקי ואורי צבי גרינברג, חיים הזו והודה בורלא, אביגדור המאירי ויצחק למדן; זו ה„משמרת“ שעל אף הבלדי הגיל אפשר למנות עליה, גם צעירים יותר, כיוסף אריכא ויצחק עוגן, גם קשישים יותר כדוד שמעוני ושי עגנון.

לכאורה הרי זו רשימת שמות „מזורה“ למדי, המנסה למצוא מכנה משותף לגורמים כה רבים וכה שונים הן מצד ה„כוח“ הן מצד ה„כיוון“. רחוקים אנו מזילזול בהבדלים נכבדים כאלה, אבל קו השיתוף ההדוק קיים, ואפשר להגדירו בלי צביעות והתחסדות: ספרות התקופה האמורה היא ספרות של עקורים, אם תרצו — חלוצים, אם תרצו — בני־עליה בכלל המובנים. זוהי ספרות של אנשים שבאו מארצות רחוקות לארץ חדשה — „מארץ נושבת לארץ נידחת“; ואישיותם הממשית — המוסיפה לחיות בין שני העולמות — היא שקבעה את אופי יצירתם, היא ולא ה„אידיאולוגי־יות“: הציוניות, הסוציאליסטיות או הדתיות.

כל אידיאולוגיה, כל „פלטפורמה“, היא בנין־על שכלתני, ודאי, אין להתייחס אליהן בקלות ראש; רב משקלן בעיצוב החיים הציבוריים, במעש הכלכלי, באלפי „זוטות“ הקובעות את פני החברה וגורלה. אלא שהספרות, אופי היצירה וכוח־היצור, נובעים מרבדים עמוקים יותר; מכבשונה של הנפש, זו נפש האדם, שהיא אחת בעיקרה בכל גילגולי ה„איזמים“.

והנה, הסבל והקרע הכרוכים בלבטיו של אדם הנקלע בין מולדתו הפיזית לבין ארץ־הגירתו, שבמקרה שלפנינו היא גם „מולדת אידיאולוגית“, אפשר שאין הם

מפריעים כליכך למשורה, אולם לפרוואיקן הריהם בבחינת מכשלה מפורשת, וכך יסתבר לנו מדוע הגיעו בני „משמרת“ זו להשגים ממשיים בשירה, השגים ששום ספרות גדולה לא היתה מתביישת בשפמותם, ואילו השגיה בפרוזה בכללם הם „יחסיים“ בלבד, בהשוואה למה שקדם להם, ואף למה שבה אחריהם עד כה. ה„סבל“ וה„קרע“ בנפש העקורה הם יסוד חויתי שאינו שונה בעיקרו מכל חוויה אחרת, משמחת או מצערת, מדכאה או מרוממת. ומאחר שהשירה, על־כל־פנים השירה הלירית, היא „סובייקטיבית“ בעצם־ובעיקר — חשוב מיהו השיר, מה מידת כשרונו, ולא מהו מבחינת הזדהותו העממית, הלאומית, המציאותית, אימתי צועני מזמר? — כשפואב לו, וכאבי קליטה והסתגלות לארץ חדשה, וגעגועים וקשרי־נפש לארץ רחוקה ולהוויה משפחתית־עממית רחוקה, אינם מטרידים במיוחד את המוזות. אולי להפך: מיתריהן יש שהן נדרכים ביתר־שאת דווקא אז. מה שאין כן הפרוזה: האפיקה, הנבלה, הסיפור, הרומן. כאן כמעט אין לפעול כל־מאומה בלי אלמנטים „אובייקטיביים“. פרוזה גדולה זקוקה לקרקע, לסביבה עממית מורשת מדורות, היוצרת טיפוסים מוגדריב וברורים — זה התנאי הקודם לכל אפוס.

עגנון הוא אולי האחד המוסיף לחיות בהוויה הקרובה כלשהו לכך, וזו המאפשרת לו להגיע למה שהוא מגיע אליו בזכות הכשרון ה„טבעי“. עגנון מוסיף לחיות על רקע יהודי־מסורתי. לפיכך אין הוא נלבט בלבטים של הגירה ואינו יודע טעמם של מכאובי חלוציות. היהדות הדתית — ואין לך יהדות שלמד זולתה — אינה קשורה בהוויה קרקעית דווקא. סורא ופומפדיאטא הן לגביה בעלות־משמעות לא פחות מטבריה וצפת, וכשם שאפשרית היתה ירושלים־דליטא בוילנה כך אפשרית ליטא־דירושלים בתלפיות או במקור־ברוך; לגבי היהדות, שהיא קודם־כל אמונה, אין כאן לא „קרע“ ולא „מעברה“ ולא „הגירה“. האמונה היא אמונה בכל מקום תחת השמש, והיא שונה מאד מדין הוויה לאומית חילונית, „ככל הגויים“, שאותה נועדו החלוצים לברוא בבחינת ישימאיין, והדברים ארוכים.

ב

אך אם להוציא ממסגרת דיוננו בעלי־אמונה, שאמונתם היא להם מולדת, או תחליף לחווית־מולדת — לא נמצא מפתח להבנת הספרות העברית בין שתי מלחמות־העולם שיהיה שקול כנגד הניתוח לאור עובדת־היסוד בהווית־הדור: עובדת העקירה, ההגירה, תוצאותיה ומשמעותה לגבי היחיד היוצר. התוצאות והמשמעות יש בהן תמיד משום זעזוע עמוק. אולם הביטוי הנמצא לכך בשירה ובסיפורת שונה, כמובן, בכל מקרה ומקרה, בהתאם לנתונים האישיים, אופי הכשרון וכל יתר פרטי־הפרטים הדקים, המבדילים אדם מזולתו. יצחק שנהר — שהיה משורר לפי הלך־רוחו, אולם מפוכח מפדי שיניח להלכי־רוח להוליכו אל אשר יחפצו — מוצא בסימבוליזם הסיפורי בית־קיבול או לבוש נאות להוויתו.

הפיוט, הליריזם הצרוף, מחייב אמירת אמיתות עד-גמירה. הריאליזם של הפרוזה הגדולה מחייב דיבור מפורש על מציאות שהיא, לעתים קרובות, אכזרית מדי. שנהר, שהיה בעל אישיות ממוזגת וממוצעת היטב, הולך אפוא בדרך היאה לו, דרך התווך והתיווך — דרך הסיפור שיסודות ליריים-סימבוליסטיים-סגנוניים הם בו יסוד עדיף, המקשה את עוקצן של העובדות הממשיות, מצדיק אמיתות-למחצה, ומאפשר דיבור מעודן במקום שהשאגה, או היללה, נדרשות בו לפי טיב הענין כשלעצמו. זאת ועוד: הזיקה לסגנון בדוק-בדוק ועשוי בחכמה מטשטשת לכאורה את חולשתו העיקרית, את חדלון-כוחו בבניית עלילה.

לשם הבהרת סוגיה זו אין טוב מקריאה מדוקדקת בסיפור „שעה שנפלה“, שהוא כמדומה הטוב שבסיפוריו.

גיבור הסיפור והנפש העיקרית בו — נטול שם. ללמדך שהוא יוצא מגדר פרטיותו המסויגת בשם ובמשפחה, וחופף על רבים כמוהו, סמל המבטא, בעצם, את כל יתר בני גילו ומוצאו ומטעו. אף-על-פי-כן כתוב הסיפור בגוף ראשון, כמדבר בעדו, דבר המשווה לשורות היצוקות בתבנית העופרת האפורה, אשר לפלל האלמוני, אינטימיות של שייג'ושיח אנושי. כאן, ובכיוצא בזה, עיקר כוחו של שנהר ומיטב קסם-מלאכתו.

בסיפור שלפנינו נוסף עוד מימד — או, מוטב לומר, צבע חדש — המביא את המלאכה היפה לדרגת אמנות העוטה שפע צעיפי-מסתורין. המפלט אל המיסטיקה בכלל הוא מטבע יצירתו של שנהר. המיוחד לסיפור זה הוא השלמות הבוגרת שבו.

דברים מעניינים עוד יותר נראה בבואנו לתרגם את לשון המיסטיקה והסמלים ללשון הפשט המפורש, לתהות על טיב הקרקע שממנה הם צומחים.

אם נפשיט את „קליפת“ הסגנון, שבמקרה זה אין הוא האדם, ונתמצת את מהלך המאורעות כהויותו, נגיע, לאחר השמטת האגב והנוסף והמתלווה, אל גרעין המעשה. אפשר לנסחו במשפטים אחדים:

חלוץ עוליימים בא לארץ הקדושה ועסק בה בכמה וכמה מלאכות של חול: ישב בהתישבות, זיפת כבישים, בנה בתים. משנתיגע, או חלה, או כילה כוחו — השתקע בירושלים ועשה לו את עטו משענתו. וכאן אפשר שהיה מגיע אל המנוחה, אלא שקפצה עליו רוגזת „תזפורת“ שקיבל, לכאורה או בממש, מביתור-לשעבר, בארץ רחוקה. למראית-עין היתה זו מתנה תמימה למדי בדמות אורלוגין משפחתי, שעבר בירושה מדור לדור, משך דורות אחדים לפחות. מרוב ימים, או מסיבה אחרת, נשמטה מן האורלוגין הסיפורה שתיים-עשרה...

ואז התברר שאותה מתנה תמימה למראית-עין היתה למעשה כמין פצצת-זמן. לבו של הבחור מתמלא אימה חשיכה, ששום דבר אינו יפה כנגדה. לשווא ניסה לראות את התקלה באור העובדה המיכנית הממשית. לשווא דרש אל חכמי-עתים וחרשי-שעות. לשווא ניסה לתת בפוס עינו. שום דבר ושום אדם לא הצליחו להחזיר את

הסיפרה האבודה למקומה או לקבוע אחרת תחתיה. החרדה הוסיפה לעכור את חייו של בעל האורלוגין, דבר יום ביומו, צהריים וחצות. לכאורה, לפנינו באלאדה נאה בפרווה, שאינה נטולה קריצות-עין של הומור טוב, ואילו הלך-הרוח הקודר השורה עליה ראוי לעטו של פו. אין הכרח לבקש הגיון פורמלי-מתימטי ברחשי-הלב; אין הכרח לפתור את כל החלומות כדי להתרגש מסברם; הסתום שבחוויה עשוי לעורר את הדמיון ולהרטיט את הלב לא-פחות מן הנהיר.

אלא שבסיפור זה יש עוד פרט אחד, הפרט המסיים, שאולי אינו הכרח מצד המבנה הארכיטקטוני-הלירי, אולם הוא מתבקש למחבר מצד עניינו ומדגיש הדגשת-יתר מה שברור גם מן הרמז: כלומר, שאין הדברים פשוטים כל-כך, ובד-בבד עם האמנות-לשמה קיימת כאן גם משמעות חברתית תקיפה ומציקה מאד.

הנה כי כן: מעט-מעט סברתו של הבחור נעכרת. כשהוא מאבד את בטחונו ברציוב-ליזם של אשה מן הישוב, בדמות בעלת הדירה הוא מתגורר; השולחת אותו בפשטות אל השען; וכשהוא מוצא סירכה בהשכלתו של ד"ר פלוני, המוסמך לתיקון קפיצים וגלגלים וכיוצא באלו חכמות חילוניות של מדע; וכשאיננו מוצא נוחם בחיק יפהפית-בית-מרוח הנוזקת לרבים — הוא פונה אל הדרך האחת שנותרה לפניו: הוא דורש באצטגנינות של בעלי-קבלה; הוא מביא את שעונו — ואת לבו — אל „בעל האוב“, המחזיר אותו, או יועץ לו לחזור, אל חיק האמונה.

מה, אפוא, טיבו של אותו אורלוגין מוזר? מדוע נשלח אליו, אליו ולא אל כל זולתו מבני משפחת-האדם עלי-אדמות? ומה בעצם טיבה של המועקה הפוקדת את גיבורנו, שבסופו של דבר אינו אלא המחבר עצמו?

העיון מוליך רק למסקנה אחת: השעה ש„נפלה“ היא השעה השתיס-עשרה. משמע השעה הגדולה, השעה בה-א-הידיעה. מה היתה זו? — לגבי הלוח אין תשובה אחרת: הרי זו שעת הגשמתם של יעודים, שהוא היה עליהם, כביכול או באמת. אין חלון אלא שליח ה„עורף“. עורף זה — במסומל ובממש — הוא קן-המשפחה שהיה קיים ואולי חרב במרחקי ארץ-המוצא.

האורלוגין שנשלח ממרחקים, יותר משהוא מתן הריהו כתזכורו: על שטר שלא נפרע; האידיאלים הגדולים של השעה הגדולה, השעה בה-א-הידיעה, השעה השתיס-עשרה, לא נתמלאו. מדוע ולמה וכיצד? — זו שאלה שאיננה ענין לספרות אלא לחיים, ולא נטפל בה כאן.

העובדה המכרעת לגבי המצב הנפשי שאותו בא הסופר למסור היא עובדת החוויה של יאוש תהומי. ה„חזון“ לא נתמלא. אפשר שמלכתחילה לא היתה המשימה בת-גישום. אולם לא זאת חוויתו של העקור, הרואה עצמו נוסף לכך גם כשליח — שליח הסוציאליזם, שליח הציונות, ובראש-וראשונה שליחה של ה„גולה“, וביתר-ייחוד — שליחה של המשפחה, שהחלוח נועד להביאה אחריו ולא זכה, או שנכשל בשליחותו, כביכול בגד בה; בגד במהפכה הסוציאליסטית ברוסיה, כדי „לבנות את ציון“; בגד בציונות, שהפכה מאוטופיה של חלומות גדולים בארץ רחוקה לסד-ברזל

של מציאות יום־קטנות, שיש בה ממש אולם הפאתוס הרם הקרוי „ציונות” זר ומזויף לגביה — כקביים לרגל בריאה... יובן היטב: המונה „בגד” כאן אינו בא לציין אָשם, אף לא לאשר את מושג הבגידה כשלעצמו, אלא להגדיר את חזויתו הסובייקטיבית של המחבר. זו מתעצמת בוכח המעבר מזיי קולקטיב פועלי לחיים של פרט היושב באהל, ויהי זה אהלה של תורה, או — בלי מליצות — אהלה של ספרות. החוויה היא סובייקטיבית, ואין משקל כאן לשאלה אם חייב אדם להתמיד במסגרת של חיים המוכתבים על פי אידיאולוגיה נוקשה, ואם יש או אין למצוא דופי במי שלא הסתגל לקיבוץ, או שינה את טעמו, או שפוהו הפיזי לא עמד בו להוציא לחם מן הארץ במחרשתו, הסמלית או הממשית.

כאן אנו רואים את שנהר כדמות קבועה באיתן על בסיס מחוות העליה השלישית, שהתלהבות־הנעורים אשר איפיינה אותה נתגלגלה במרוצת הימים באכזבה וברוח־נכאים, שלבשה צורות שונות וחדשות לזמנים — מן ה„ירידה” או החזרה לארצות־המוצא, ועד לשורות הנוגות של בכי ו„התאזרות” ב„מסדה” של למדן, או ל„אוהל שח” לשלונסקי, או ל„קיטרוג ואמונה” של גרינברג, או לפסוקים העזים והמפוכחים של חיים הזז ב„דרשה”. איש איש כטעמו וכשרונו וסברו ורקע עברו. הקו המשותף הוא סברת ה„יעוד”, שכל אחד מפרשה כרצונו אלא שמשותפת היא לכולם — ועיקרה שהם, כסופרים וכבני־תמותה סתם, חייבים משהו ל„מישהו” כולל יותר: לאומה, למעמד, לחברה בכלל, או לכל אלה יחד.

ג

המבקש לבנות כעין ביוגרפיה של שנהר על יסוד סיפוריו לא יתקשה בכך. החומר מצוי למכביר: ראשיתו בבית סבו הרב, ברוסיה של ערב מלחמת־העולם והמהפכה; נעוריו בעיצומה של המלחמה והמהפכה; קשריו אל התנועה המהפכנית והסקציה היהודית שבה ואל התנועה הציונית, הגלויה והמוותרת, או האסורה והמחתרתית. פרק לעצמו הם הסיפורים על העיירה היהודית ערב הפרעות, בעידן הפרעות, ולאחריהן. קל לערוך את רשימת המקורות. שמות הסיפורים כמו משמשים מפתח לכך: „מסתורי ילדות”, „דגלים”, „בשר ודם”, „בפלוגה האילמת”, וכמובן — „מגילת תנחום”, שנופה כפול: ראשיתה בחוץ־לארץ וסופה מנין גילגוליו של מהגר בארץ, שבא כחלוץ והפך „טרוריסט”, ומשנה טעמו ונעשה „מופס” — וסופו חוזר לנקודת־המוצא הפנימית ונעשה שמשו של „מקובל” זקן, שגור על עצמו שתיקה עד שיבוא אליהו.

מגילת־תנחום זו, אף שרחוקה היא מן השלמות האפיינית ל„שעה שנפלה” או לסיפור „דורי”, שרוח תזוית של סימבוליסט מעולה עוברת בו בסופה — ראויה לתשומת־לב מפורטת אם אנו מבקשים לקבוע את מקומו של שנהר במשמרת שהגדרנוה כ„ספרות העליה השלישית”. הקורא ימצא את החומר לפניו, בהיר ומתפרש־מעצמו. קשה לומר מה היה שנהר משיג אילו נפנה, מתחילה ועד סוף, לדבר שהיה ייעודו

האמיתי היחיד — לספרות — תחת שיבקש לו ייעודים אחרים, בתחום החיים הציבוריים וה"השליחות הפרמננטית". מסתבר שהיה משלים את "פרקי הרומן" שלו עד כדי רומן ממש. אולם גם כנתינתם הריהם מיטב השגו בתחום האפיקה, שתווים ברורים של בונה-דמויות ומרכיבי-עלילה-בחכמה מצויים בו בשפע.

פרקי-רומן אלה עדיפים על רוב סיפוריו מצד ה"סיפוריות" שבהם וגם מטעם אחר, שכן הם מבוססים, כפי שאפשר לחוש, על חוויה אמיתית בתקופת הבחירות, כשכוח-ההתרשמות עז ביותר וכשר-ההסתכלות כבר מלא ובוגר ובקרתני. מבחינה מסוימת הרי זו "מגילת תנחום" האמיתית, בימי איפו, בההל נר'ה-ההפכה עלי-ראשו, כשהוא חוזר מן המלחמה לעיירה שדמדומי-שקיעה ותור-האבדן טובעים בה את רישומם שאינו ניתן להימחות.

סיפוריו של שנהר מחיי הארץ, המרוכזים בכרכים ב' וג' של ההוצאה החדשה, אינם מגיעים דרך-כלל לאותה רמה שהגיע אליה ב"פרקי הרומן" הריאליסטיים. על הרוב, הפרוץ בעלילה מרובה על העומד, ורק באותם סיפורים שהיסוד הסמלי גובר בהם על העלילתי הוא מגיע לשלמות המניחה את הדעת.

מכל-מקום, אם מגיע שנהר בסיפומו למעמד הראוי לכבוד, לא בכוחו כמספר הוא מגיע לכך אלא בכוחו כבעל-סגנון.

העושר המסחרר של הניבים, הכשרון לעשות בהם שימוש נכון על-נקלה, ובעיקר הסגולה לברוא כעין דיאלקטים של תימנים וכיוצא בזה — הריהו השג שרק מעטים זכו לו. סוד מעלתם של ה"דיאלקטים" הללו הוא שאינם חיקוי לדיבור הממשי, ולא שימוש המוני תפל בשיבושים של נבערים מדעת הלשון. לא, ה"דיאלק-טים" והדיאלוגים של שנהר אינם דומים כלל ל"מציאות"; הם בריאה חדשה מעיקרה, שהרבה פקחות והרבה סגולות-שמע פנימיות-נדירות דרושות לה.

תכונה זו של ידיעה מעמיקה ביותר בכל מכמני הלשון אולי אין בה סעד להתהוות העברית החיה בפינו, אולם היא יריעה ססגונית המרזיבה את הדעת, שאיפשרה לשנהר להיעשות מתרגם בחסד כשרון.